زانكۆی سەلاحەدین ـ هەولێر
Salahaddin University-Erbil

ئەزموونی شیعری كوردی ڕۆژهەڵاتی كوردستان
كرمانجی ناوەڕاست (١٩٨٠-٢٠١٤)

نامەیەكە

پێشكەشی ئە نجومەنی كۆلێژی پەروەردە كراوە لە زانكۆی سەلاحەدین- هەولێر
وەك بەشێك لە پێداویستیەكانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی كوردیدا

لەلایەن
گوڵەباخ حوسێن ئەحمەد
بەكالۆریۆس لە زمان و ئەدەبی كوردی – زانكۆی سلێمانی - ٢٠١٠

بەسەرپەرشتی
پ.د.هیمداد حوسێن بەكر

أربیل- كوردستان
تشرینی یەكەم ٢٠١٦

بەڵێننامە

من بەڵێن دەدەم ئەم ماستەرنامەیە کە ناونیشانەکەی بریتییە لە (ئەزموونی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان –کرمانجی ناوەڕاست ١٩٨٠-٢٠١٤) هەمووی کاری ڕەسەنی تاکەکەسی خۆمە، جگە لەو جێگایانەی کە بە ئاشکرا ئاماژەم پێکردووە، هەموو نووسینەکان و ئەنجامەکان توێژینەوەی سەربەخۆی خۆمە و پێشتر لە هیچ شوێنێک بڵاوم نەکردۆتەوە و پێشکەشی هیچ شوێنێکم نەکردووە بۆ ئەوەی بڕوانامەیەکی پێوەرگرم. بەڵێن دەدەم لە هەر جێگایەک شتێکم وەرگرتبێت ئاماژەم بە سەرچاوەکەی کردووە.

واژوو:

ناوی قوتابی: گوڵەباخ حوسێن ئەحمەد

بەروار :   / ٩ / ٢٠١٦

پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرەشتیار

ئەم نامەیە لە ژێر سەرپەرەشتیاری من ئامادەکراوە و نوسراوە و نێردراوە بۆ وەرگرتنی بڕوانامەی ماستەر لە پسپۆڕی ئەدەبی کوردیدا ، من پشتگیری دەکەم و ڕازیم کە بەم شێوەیەی ئێستا پێشکەش لیژنەی تاقیکردنەوە بکرێت .

ناو : پ.د. هیمداد حوسێن بەکر واژوو:

بەروار: / /٢٠١٦

پشتگیری دەکەم کە هەموو پێداویستییەکانی جێبەجێ کراوە و هەروەها ئاماژە بە پشگری و ڕەزامەندی سەرپەرەشتیار، من ئەم نامە دەنێرم بۆ گفتوگۆ.

واژوو:
ناو: نەوزاد وەقاس سەعید
سەرۆکی بەشی : کوردی
بەروار : / / ٢٠١٦

پشتگیری دەکەم کە هەموو پێداویستییەکانی جێبەجێ کراوە ، بۆیە ڕازیم کە ئەو نامە بنێردرێت بۆ گفتوگۆ.

بەرپرسی خوێندنی باڵا :
واژوو :
ناو : پ. د. محمەد قادر خورشید
بەروار : / / ٢٠١٦

بڕیاری لیژنەی تاقیکردنەوە

ئێمە وەکو لیژنەی تاقیکردنەوە، ئەو ماستەرنامەیەمان کە ناونیشانی بریتی بوو لە : (ئەزموونی شیعری کوردیی ڕۆژهەلاتی کوردستان –کرمانجی ناوەڕاست ١٩٨٠-٢٠١٤) خوێندەوەو قوتابییەکەمان کە ناوی (گوڵەباخ حوسێن ئەحمەد) بوو، لە ناوەرۆکەکەی تاقیکردەوە. ئێمە بڕیار دەدەین کە پێداویستییەکانی بڕوانامەی ماستەری لە پسپۆڕی ئەدەبی کوردی تێدایە.

واژوو:
ناو:
ئەندام :
بەروار :

واژوو:
ناو :
ئەندام :
بەروار:

واژوو :
ناو :
ئەندام :
بەروار :

واژوو :
ناو:
سه رۆکی لیژنه :
بەروار :

واژوو:
ناو :
ڕاگری کۆلێژ :
بەروار :

پێشکەشکردن

ئەم نامەیە پێشکەشە بە گیانی ئاهۆرایی هاوڕێ و هاوسەری خۆشەویستم (شەهید چۆمان) ، کە بە دەستی تاریک پەرەستانی داعش خوێنی پاکی ڕژا و مۆمی ئازادی وبەختەوەری داگیرساند .

سوپاس و پێزانین

- سوپاس و ستایشی بێپایانم بۆ (پ.د. هیمداد حوسێن بەکر)، کە ئەرکی سەرپەرشتیکردنی نامەکەی گرتە ئەستۆ و بە تێبینی و سەرنجە وردەکانی ڕێنمونی کردم.
- سوپاسی بێپایانم بۆ هەموو مامۆستایانی خوێندنی باڵا لە بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی سەلاحەدین.
- سوپاس و ستایش و پێزانینم بۆ (د.عوسمان دەشتی، د.سەباح ڕەشید، کاروان عوسمان خەیات، م.عەبدولخالق یەعقوبی "شاهۆ"، م.سەنگەر ناضم حوسێن)، چ بە تێبینی و سەرنجەکانیان، چ بە دابینکردنی سەرچاوە هاوکارییان کردووم.
- سوپاسی زۆر و بێپایانم بۆ پورم (د.فاتیمە ڕەشید باجەلانی) هاوسەرەکەی (د.عومەرئیبراهیم پەتی) کە سەرەرای یارمەتیدانم لە وەرگێڕان و سەرچاوە بەنرخەکانیان و هاوکار و هاندەری سەرەکیم بوون لە تەواوکردنی نامەکەمدا.
- سوپاسی بێپایانم بۆ هەموو نووسەران و شاعیران و ئەدەب دۆستانی ڕۆژهەڵات، کە هاوکاریان کردووم.
- سوپاس و ستایشی بێپایانم بۆ هەموو ئەندامانی خیزانەکەم و هاوڕێ و دۆستانم، کە هەمیشە ئارامی دەروونییان پێبەخشیوم.
- هەموو ئەوانەی وشەیەکیان لێوە فێربووم.

پوختەی لێکۆڵینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە (ئەزموونی شیعریی کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرمانجی ناوەڕاست ١٩٨٠-٢٠١٤) لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی وەسفی شیکاری (التکاملی)یە بە ئاوڕدانەوە لە مێژووی شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دیاریکردنی قۆناغە مێژووییەکانی و خستنەڕووی خاسیەتە هاوبەش و جیاوازەکانی شیعری نوێ و هاوچەرخ لە ڕووی ڕووخسار و ناوەرۆکەوە، هەروەها دەرخستنی لایەنە ستاتیکی و ڕەخنەیی و دید و ڕوانینی شاعیران بۆ ژیان و کەتواری کۆمەڵایەتی ڕوویەکی گرنگی باسەکەیە، هۆی هەڵبژاردنی ناونیشانی بابەتەکەش بۆ نەبوونی لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی ئەکادیمی و زانستییە لەم بوارەدا، بەتایبەت لە شیعری نوێ و هاوچەرخی ڕۆژهەڵاتدا.

بنیادی لێکۆڵینەوەکە لە پێشەکی و سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە، هەریەک لەو بەشانەش دابەش کراونەتە سەر سێ تەوەر، بەشی یەکەم تایبەتە بە (قۆناغەکانی شیعری ڕۆژهەڵات) بەپێی مێژووی دەسپێکی شیعر لە ڕۆژهەڵاتدا، تەوەری یەکەم تایبەتە بە باسکردن لە (شیعری کۆن "کلاسیک")، تەوەری دووەم (قۆناغی گواستنەوە) لە شیعری کوردیدا بە گشتی و بەتایبەتییش قۆناغی گواستنەوە لە شیعری ڕۆژهەڵاتدا هۆکار و سەرهەڵدان و هاتنە کایەی ئەم قۆناغە و هۆکار و خاسیەت و تایبەتمەندییەکانی لەگەڵ نموونەی شیعریی شاعیران خراونەتەڕوو. تەوەری سێیەمیش (شیعری نوێ و هاوچەرخ) لەخۆدەگرێ، کە قۆناغێکی نوێیە و دەتوانین بڵێین ڕێنسانسی شیعریی ڕۆژهەڵات لێرەوە دەست پێدەکات. مێژووی سەرهەڵدانی ئەم قۆناغە لە شیعری کوردی بە گشتی و شیعری ڕۆژهەڵات و شیعری هاوچەرخی فارسی بەهۆی کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر شیعری ڕۆژهەڵات باسکراوە.

بەشی دووەم و سێیەم زیاتر پراکتیکیین، لە بەشی دووەمدا (خاسیەت و تایبەتمەندییە شیعرییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان) خراونەتەڕوو، لە تەوەری یەکەمدا باس لە (زمانی شیعریی) لە شیعری ڕۆژهەڵاتدا کراوە و زیاتر جەخت کراوەتە سەر (لادانی زمانی). لە تەوەری دووەمدا چەمک و زاراوە و جۆرەکانی (وێنەی شیعریی) لە شیعری کوردیدا و دواتر لە شیعری ڕۆژهەڵاتدا خراوەتەڕوو. لە تەوەری سێیەمیشدا (ئاوازی شیعریی)، وەکو ڕەگەزێکی دیکەی هونەریی شیعر، پراکتیکیانە ئاماژەمان بە لایەنە هونەری و مۆسیقییە شیعرییەکان کردووە.

بەشی سێیەم بریتییە لە پراکتیزەکردنی (ناسنامەی نەتەوەیی لە شیعریی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا)، لە تەوەری یەکەمدا (ئایدۆلۆژیا و شیعری سیاسی) وەکو ناسنامەی نەتەوەیی، کە

خۆی لە (شیعری سیاسیی و نەتەوەیی و نیشتمانی و بەرگریی)دا دەبینێتەوە. لە تەوەری دووەمدا (کێشەی ناسنامە و زمانی نەتەوایەتی) ، وەکو گوتاری زاڵی شیعریی، کە ڕووبەرێکی فراوانی شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گرتۆتەوە ، باسکراوە. تەوەری سێیەم تەرخانکراوە بۆ (بزووتنەوەی فیمینیستی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا)، کە تیایدا باس لە جووڵانەوە فیمینیستییەکان بە گشتی و ڕۆژهەڵات بەتایبەتی کراوە.

لە کۆتاییشدا بە چەند خاڵێک ئەنجامەکان دیاریکراون و دواتریش سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

پێڕست

ناوەرۆک	لاپەڕە
بەڵێننامە	ii
پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرەشتیار	iii
بڕیاری لیژنەی تاقیکردنەوە	iv
پێشکەشکردن	v
سوپاس و پێزانین	vi
پوختەی لێکۆڵینەوەکە	vii
پێشەکی	١
بەشی یەکەم : قۆناغەکانی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان	٣-٤٦
١-١ تەوەری یەکەم: : قۆناغی یەکەم/ شیعریی کۆن (کلاسیک)	٣
١-١-١ سەرەتاو سەرهەڵدانی شیعری کۆن لە ئەدەبیاتی کوردیدا	٣
١-١-٢ شیعری کلاسیکی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	٤
١-١-٣ خاسیەت و تایبەتمەندییەکانی شیعری کلاسیکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان	١٢
١-٢ تەوەری دووەم : قۆناغی دووەم/ قۆناغی گواستنەوە	١٤
١-٢-١ قۆناغی گواستنەوە لە شیعریی کوردیدا	١٤
١-٢-٢ هۆکارەکانی سەرهەڵدان و هاتنەکایەی ئەم قۆناغە لە شیعری کوردیدا	١٥
١-٢-٣ قۆناغی گواستنەوە لە باشوری کوردستاندا	١٦
١-٢-٤ قۆناغی گواستنەوە لە شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	١٩
١-٢-٤-١ هۆکار و زەمینە و سەرهەڵدان	١٩
١-٢-٤-٢ قۆناغی گواستنەوە لە شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	٢٢
-٢-٤-٣ تایبەتمەندییەکانی ئەم قۆناغە لە ڕووی ڕووخسار و ناوەرۆکەوە	٢٨
١-٣ تەوەری سێیەم : قۆناغی سێیەم/ شیعری نوێ و هاوچەرخ	٢٩
١-٣-١سەرهەڵدانی شیعری نوێ لە ئەدەبیاتی کوردیدا	٢٩
١-٣-٢ ئەدەبی نوێی کوردی لە باشوری کوردستاندا (قوتابخانەی گۆران)	٢٩
١-٣-٣ شیعریی نوێ و هاوچەرخ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	٣٢
١-٣-٣-١ شیعریی هاوچەرخی فارسی	٣٣
١-٣-٣-٢ شیعریی هاوچەرخی کوردی	٣٥
١-٣-٣-٢-١ شەپۆل و ڕەوتە شیعرییە نوێیەکانی ڕۆژهەڵات	٣٦

بەشی دووەم: خاسیەت و تایبەتمەندییە شیعرییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان	**٤٧-٨٨**
٢-١ تەوەری یەکەم : زمانی شیعریی	٤٧
٢-١-١ کورتەیەک لە بارەی زمانی شیعرییەوە	٤٧
٢-١-٢ زمانی شیعریی لە شیعری نوێی ڕۆژهەڵاتدا	٥٠
٢-١-٢-١ لادانی زمانی	٥٠
٢-١-٢-١-٢ لە ئاستی دەنگسازیدا	٥١
٢-١-٢-١-١ لە ئاستی وشەسازیدا	٥٣
٢-١-٢-١-٢ لە ئاستی ڕستەسازیدا	٥٦
٢-١-٢-٢ سوودوەرگرتن لە زمانی ئەدەبی و میللیی و فۆلکلۆر و داستان و حەکایەتی کوردی و داب و نەریتە باوەکان	٥٩
٢-٢ تەوەری دووەم : وێنەی شیعریی	٦٠
٢-٢-١ وێنەی شیعریی چەمک و زاراوە	٦٠
٢-٢-٢ جۆرەکانی وێنەی شیعریی لە شیعری کوردیدا	٦٤
٢-٢-٣ جۆرەکانی وێنەی شیعریی لە شیعری ڕۆژهەڵاتدا	٦٦
٢-٣ تەوەری سێیەم : ئاوازی شیعریی	٧٣
٢-٣-١ سەرەتایەک لە بارەی ئاوازی شیعریی و جۆرەکانییەوە	٧٣
٢-٣-٢ جۆرەکانی ئاوازی شیعریی	٧٥
٢-٣-٢-١ کێش	٧٦
٢-٣-٢-٢سەروا (ئاوازی لایەکان)	٨٠
٢-٣-٢-٣ ڕیتم	٨٣
بەشی سێیەم : ناسنامەی نەتەوەیی لە شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	**٨٩-١٣١**
٣-١ تەوەری یەکەم : ئایدۆلۆژیا و شیعری سیاسی	٨٩
٣-١-١ چەمک و زاراوەی ئایدۆلۆژیا	٨٩
٣-١-٢ شیعری سیاسی (نیشتمانی، نەتەوەیی) چەمک و زاراوە	٩٢
٣-١-٣ شیعری بەرگری لە ڕۆژهەڵاتدا	١٠١
٣-١-٤ جەڤەنگ لە شیعری ڕۆژهەڵاتدا	١٠٤
٣-٢ تەوەری دووەم: کێشەی ناسنامە و زمانی نەتەوایەتی	١٠٦
٣-٢-١ چەمک و زاراوەی ناسنامە	١٠٦
٣-٢-٢ پێوەندی ناسنامە و زمانی نەتەوایەتی	١٠٩
٣-٢-٣ کێشەی ناسنامە و زمانی نەتەوایەتی لە شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا	١١١
٣-٣ تەوەری سێیەم : بزووتنەوەی فیمینیزم لە ڕۆژهەڵاتدا	١١٦

٣-٣-١ فیمینیزم چەمک و پێناسە و سەرهەڵدان	١١٦
٣-٣-٢ بزووتنەوەی فیمینیزم لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا	١١٩
٣-٣-٣ فیمینیزم لە شیعریی ژنانی ڕۆژهەڵاتدا	١٢٢
٣-٣-٤ چەمکی ئیرۆتیک و ڕەنگدانەوەی لە شیعری ژنانی ڕۆژهەڵاتدا	١٢٨
ئەنجام	**١٣٢**
سەرچاوەکان	R١٤٩- R ١٣٤
ABSTRAC	

–

هێما کورتکراوەکان

وشە	کورتکراوە
بەرگ	ب
ژمارەی چاپ	چ
دکتۆر	د
ڕۆژنامە	ڕ
زاینی	ز
گۆڤار	گ
لاپەرە	ل
مامۆستا	م
هەتاوی	هـ
وەرگێران	و

پێشەکی

ڕۆژهەڵاتی کوردستان یەکێکە لە چوار پارچە دابەشکراوەکەی کوردستان، هەرچەندە ئێمە لەگەڵ دابەشکردنی ئەدەب و شیعری کوردیدا نین، بەڵام ئەوە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە، کە هەر بەشێک لەو چوار بەشەی کوردستان کەوتووەتە ژێر کاریگەری زمان و کولتوور و فەرهەنگ و ئەدەبیاتی وڵاتە داگیرکەرەکانەوە. ئەدەب بەتایبەت شیعر، کە زادەی هەست و سۆز و هەڵقوڵاوی دەروونی مرۆڤەکانە، ڕەنگدانەوەی باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و فەرهەنگی و کەتواری کۆمەڵە، بۆیە لە بەرهەمی شیعری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتدا تایبەتمەندی و خاسیەتی جیاکەرەوەی لە بەشەکانی دیکەی کوردستانی تێدایە بەتایبەت لە دوای شۆڕشی گەلانی ئێرانەوە، واتە لەپاش قۆناغی کلاسیزمی شیعری ڕۆژهەڵات، بە پێویستمان زانی ناونیشانی توێژینەوەکەمان بکەین بە (ئەزموونی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرمانجی ناوەڕاست١٩٨٠-٢٠١٤) وەکو بابەتێکی نوێ، ناساندن و پیشاندانی ئەزموونی شاعیران و ئاشنابوون بە شیعری ڕۆژهەڵات و پێوەندی و یەکانگیری لەگەڵ ئەدەبیاتی هەر چوار پارچەی کوردستان بە مەبەستی گەیاندنی پەیامی نەتەوەیی کورد یەک نەتەوە یەک زمان و یەک ئەدەب، کە ئەدەبی گشتییە (ئەدەبی کوردی) لەناویدا شیعری کوردی دەگرێتەخۆ.

مەبەست لە ئەزموونی شیعرییش جیهانبینی شاعیرە بۆ تاقیکردنەوەکانی لە بواری شعرییەتی ئەدەبدا، بەو واتایەی کە هەوڵدانە بۆ بەکارهێنانی هەندێ ئامرازی هونەری بۆ بەرهەمهێنانی دەقێکی ئەدەبی جیاوار لە دەقێکی ئاسایی. کەواتە ئەزموونی شیعریی جیاواز لە وشە فەرهەنگییەکەی ئەو ڕۆشنبیرییە کەڵەکە بووەیە، کە لە ڕێگای بینین و بیستن و خەیاڵەوە بۆتە ڕێپیشاندەر بۆ ئەدەبییەتی شیعر. ئەگەر بە تێڕوانینێکی گشتی لە ئەزموونی ئەزموونی شیعری کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بڕوانیین، ئەوا هەموو ئەو تاقیکردنەوانە دەگرێتەوە، کە شاعیران لەم ماوەیەدا لە ڕووی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە ئەزموونیان کردووە.

لە میتۆدی ئەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی مێژوویی وەسفی شیکاری (التکامل)یمان بەکارهێناوە، بۆیە بە ناچارییەوە زنجیرەی ڕووداوی مێژووییمان لەبەرچاوگرتووە.

بنیاتی توێژینەوەکە لە پێشەکییەک و سێ بەش و ئەنجامەکان پێکهاتووە. بەشی یەکەم باس لە (قۆناغەکانی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان) کراوە و لە سێ تەوەری (شیعری کۆن (کلاسیک)، قۆناغی گواستنەوە، شیعری هاوچەرخ و نوێ) پێکهاتووە، زیاتر بایەخ بە لایەنی تیۆری و مێژووی سەرهەڵدانی قۆناغەکانی شیعری ڕۆژهەڵات دراوە. لە

بەشی دووەمدا شیکارییەکی پراکتیکی (خاسیەت و تایبەتمەندییە شیعرییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان) خراوەتە بەرباس، لە سێ تەوەردا بابەتەکانی (زمانی شیعریی، وێنەی شیعریی، ئاوازی شیعریی) پراکتیزەکراوە. لە بەشی سێیەمدا (ناسنامەی نەتەوەیی لە شیعری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا) لە سێ تەوەردا (ئایدۆلۆژیا و شیعری سیاسی، کێشەی ناسنامە و زمانی نەتەوایەتی، بزووتنەوەی فیمینیزم لە ڕۆژهەڵاتدا) بە پراکتیکی لە ئەزموونی شیعری شاعیراندا باسکراوە.

سنووری توێژینەوەکەمان لە دوای شۆڕشی گەلانی ئێران (١٩٧٩)ەوە دەست پێدەکات شیعری نوێ و هاوچەرخ و نوێخوازی و ڕەوتە جیاوازەکانی شیعری ڕۆژهەڵات تا ساڵی (٢٠١٤) دەگرێتەوە.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە بەهۆی نەبوونی باسێکی ئەکادیمی بەو ناونیشانە (ئەزموونی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرمانجی ناوەڕاست١٩٨٠-٢٠١٤) بوونی چەند زار و شێوەزاری جیاواز لە ڕۆژهەڵاتدا بەوێنە (کەلهوڕ، لەکی، بەختیاری، هەورامی...) تەنها زاری کرمانجی ناوەڕاستمان وەرگرتووە، هەروەها بەدەستنیشانکراوی تەنها (شیعری کوردی)مان دەسنیشان کردووە، چونکە چەندین شاعیری کورد هەن، کە بە زمانی فارسی دەنووسن لە دەرەوەی سنووری باسەکەماندان ئاماژەمان پێنەکردوون.

گرفتی لێکۆڵینەوەکە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بەهۆی فشاری دەسەڵاتەوە شاعیران ڕێگەیان پێ نەدراوە بەرهەمەکانیان لە کاتی خۆیدا بڵاوبکەنەوە یان بڵاونەکراوەتەوە، بۆیە ناچار ماوەیەکی زەمەنی (١٩٨٠- ٢٠١٤) درێژمان دەستنیشان کردووە بۆ بە دەستخستنی زۆرێک لە بەرهەمی شاعیران، ئەمەش گرفتێکی گەورە بوو لە کەمی سەرچاوە و کتێبی چاپکراو، بۆیە زۆر جار پەنامان بۆ سایت و وێبلاگی نووسەر و شاعیران و کتێبی (PDF) بردووە.

سوود و گرنگی لێکۆڵینەوەکەمان لەوەدایە هەنگاوێکی سەرەتا و ئەزموونێکی نوێی شیعری هاوچەرخ و نوێی ڕۆژهەڵاتە، کە وەک پێویست ئاوڕی لێنەدراوەتەوە، نامەی ئەکادیمی و بابەتی زانستی لەسەر نەنووسراوە. ئامانج ناساندنی ئەزموون و بەرهەمی شاعیرانی ئەم قۆناغەیە.

لە کۆتاییشدا ئەو ئەنجامانەی لە ئاکامی لێکۆڵینەوەکەدا بەدەست هاتوون بە کورتی و بە پوختی خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم:

قۆناغەکانی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان

تەوەری یەکەم : قۆناغی یەکەم/ شیعری کۆن (کلاسیک)

تەوەری دووەم :قۆناغی دووەم/ قۆناغی گواستنەوە

تەوەری سێیەم : قۆناغی سێیەم/ شیعری نوێ و هاوچەرخ

بەشی یەکەم: قۆناغەکانی شیعری کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان:

شیعریی کوردیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیووە، دەتوانین لە سەرەتا و دەسپێکی شیعریی کۆنی کوردییەوە تا ئەمڕۆ بەم جۆرە پۆلێنبەندی بکەین:

١.١ تەوەری یەکەم: قۆناغی یەکەم/ شیعری کۆن (کلاسیک):

١.١.١ سەرەتا و سەرهەڵدانی شیعری کۆن (کلاسیک) لە ئەدەبیاتی کوردیدا:

مەبەست لە ئەدەبی کۆن ئەو جۆرە ئەدەبەیە لە کات و سەردەمێکی کۆندا لە ڕووی مێژووییەوە نووسرابێت، یان لە قۆناغێکی مێژوویدا گوترابێت، ئەدەب کایەیەکی مەعریفی و هزرییە بە پێی کات و سەردەم دەگۆڕێت و شێواز و خەسڵەت و تایبەتمەندیی جیاواز و نوێ وەردەگرێت.

سەرەتاکانی ئەدەبیاتی کوردی بە شیعر دەستی پێکردووە، مێژووی چەوسانەوە و ژێردەستەیی و نالەباری کوردستان و نەبوونی قەوارەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ هەمیشە کۆسپ و تەگەرە بووە لە دروست بوونی زمانی ستاندارد و یەکگرتوویی کورد لە سەدەکانی ڕابردوودا، بەرهەمی ئەدەبی کوردیمان فۆلکلۆر و ئەدەبی میللیی و دواتریش ئەدەبیاتی نووسراو بە دیالێکتی ناوچە جیاوازەکان نووسراونەتەوە، ئەم جوداخوازییە لە زار و شێوەزارەکانی ناوچە جیاوازەکاندا، سامانێکی ئەدەبی و نەتەوەیی و بەرهەمی ئەدەبی جیاوازی پێبەخشیووین، شاعیران بە زاری ناوچەیی خۆیان دەستیان داوەتە نووسین، بە وێنە (باباتاهیر) بە زاری (لوڕ)ی و (مەولەوی) بە زاری (گۆران) و (جەزیری) بە (کرمانجی ژوروو) و (نالی) و هاوسەردەمەکانی بە زاری (کرمانجی ناوەڕاست).

بەگشتی سەرەتاکانی سەرهەڵدانی شیعری کوردی، ((کە دەکرێ بە قۆناغی شیعری کلاسیکی کوردی (ئەدەبی کۆنی کوردی) ناوبنرێ)) (ئیبراهیم ئەحمەد شوان،٢٠١٢، ل١٢)، میرنشینەکان ڕۆڵێکی گرنگیان بینیوە لە پەیدابوون و پێشخستنی لە سەردەمە جیاوازەکاندا، هەوڵیان داوە زمان و دیالێکتی میرنشینەکان زمانی گشتی ناوچەکە و زمانی نووسین بێت.

ڕێنسانسی شیعری کوردی لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە لە سەردەمی میرنشینی باباندا، لە سلێمانی دەرکەوت و (نالی) بە دامەزرێنەر و سەرئامەدی شیعری کلاسیکی کوردی باشووری کوردستان دادەنرێت. لەپاش ڕووخانی میرنیشینە کوردییەکان ئەم بزووتنەوە ئەدەبییە بەردەوام بوو و زیاتر گەشەی سەند. پێش (نالی) شیعری فۆلکلۆر و میللیی بە شێوە زاری (بابان) هەبوون، بەڵام نالی و سالم ئەو ڕەچەیەیان شکاند و شێوە باوی ئەو سەردەمە، کە بە زاری (گۆران)ی بوو گواستەوە بۆ شێوەیەک، کە بەهۆی هاتوچۆ

و پێوەندی شاعیران و مەلا و مامۆستاکانەوە هاتبووە کایەوە ناوەرۆکەکەی شێوەی بابان و شارەزوور بوو، دەتوانین پێی بڵێین ((شێوەی زمانی شیعری (نالی)، ئەو شێوەیە لەژێر باڵی ئیمارەتی (بابان)دا نەشونمای کرد تا وای لێهات بتوانرێ وەکو زمانێکی ئەدەبی پێگەیشتوو شیعری پێ بووترێت)) (ئەمین عەلی موتاپچی، ١٩٨٥، ل٧٣).

بەهۆی ئەو زمانە نوێیە بەهێزەی، کە بوو بە زمانی نووسین، وەکو دیاردەیەکی نوێ و لەدایکبوونی شیعری لیریکی کوردی و گواستنەوەی لە شێوازی فۆلکلۆر و میللیی نێو لادێیەکانەوە بۆ نێو شارستانییەتی میرنیشینی بابان (سلێمانی) لەسەر دەستی نالی، ئەمە ئەوی گەیاندە لوتکە، ئەو زمانەش بوو بە زمانێکی ڕەسمی کرمانجی ناوەڕاست لە ناوچە گەورەکانی کوردستانی عێراق و ئێراندا (بڕوانە: شاهو سعید، ٢٠١١، ل٢٢)، لە ناوچەکانی (ئەردەڵان و موکریان و گەرمیان و سۆران) ڕەنگی دایەوە و کاریگەری لەسەر نووسەر و شاعیران دروستکرد، کە لاسایی ئەم قوتابخانە ئەدەبییە ڕەسەنە بکەنەوە. ((ئەم ڕێنسانسە مەزن و گرنگە لە دواییدا بوو بە سەرچاوەیەک بۆ گۆڕان و پێشکەوتنی ئەدەبی کوردی لە هەموو کوردستانی باشووردا)) (مارف خەزنەدار، ٢٠١٠، ل٥٦ –ب٣)، لەم بوارەشدا چەند شاعیرێک وەکو بەرەی دووەمی قوتابخانەی بابان لەناوچە جیاوازەکاندا دەرکەوتن، لەوانەش(((شێخ ڕەزا) لە(گەرمیان)، (مەحوی) لە (سلێمانی)، (حاجی قادر) لە (کۆیە)، (سالمی سنە) لە (ئەردەڵان)، (وەفایی) لە (موکریان))) (عوسمان دەشتی، ٢٠٠٩، ل ٣٢-أ) بەردەوامییان بەم بزووتنەوە ئەدەبییە داوە.

١-١-٢ شیعری کلاسیکی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا:

قۆناغی یەکەمی شیعری کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە لاساییکردنەوەی قوتابخانەی (بابان) لە ناوچەی موکریان دەست پێدەکات، کە شیعری عەرووزی وەکو نۆرم و شێوازێکی نوێی ئەدەبی کلاسیکی کوردی لە باشوور و ڕۆژهەڵاتدا لەژێر کاریگەری ئەدەبیاتی فارسی و عەرەبیدا دەرکەوت. (وەفایی) دواتر (ئەدەب و حەریق) بە نوێنەری قوتابخانەی شیعری بابان لە کوردستانی ڕۆژهەڵات و ناوچەی موکریان دادەنرێن. لەسەر دەستی وەفایی ((پێکهاتەی شیعری فارسی- عەرەبی بەپێی لۆجیکی پێوەندی نێوان دەقی لە ئێران ڕا بە دەستی (نالی) دەچێتە کوردستانی باشوور دواتر لەسەر دەستی (میرزا عەبدول ڕەحیمی سابڵاغی (وەفایی ١٨٤٤-١٩١٤) (مصباح الدیوانی ئەدەب ١٨٥٩-١٩١٢) بە شێوەی داڕشتنی شیعری نالی لە ڕووی پێکهاتن و تەنانەت تەکنیکە ئەدەبییەکانەوە دەگەڕێنەوە بۆ ناوچەی موکریان هەروەها، (وەفایی و ئەدەب) دوو قوتابی یەکەم بەرەی بە ئەمەکی (نالی) بوونە لە

موکریاندا هەر ئەوانیش قوتابخانە شیعرییەکەی بابان کە چڵە و پۆپەی نالی بوو ڕاگواستووە بۆ موکریان)) (شەریف فەلاح، ٢٠١٣، ل٥٧) ئەم شاعیرانە بوون بە سەردەستە و دەسپێکی ئەو قۆناغە.

هۆی پەرپینەوە و ڕەنگدانەوەی ئەم بزووتنەوە شیعرییەی کلاسیکی کوردی کرمانجی ناوەڕاست لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوچەی موکریاندا بەتایبەتی، دەتوانین لە چەند سۆنگەیەکەوە لێی بڕوانین بە وێنە، ئەو پێوەندییە مێژووییە کۆنەی، کە لە نێوان باشوور(سلێمانی) ڕۆژهەڵات(موکریان)دا هەبووە ((هەندێ نەریتی کۆمەڵایەتی و ئەدگاری ئەتنۆگرافیان لە یەکتردەکات. هۆی ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی خەڵکی هەردوو ناوچەکە لەیەک تیرە و عەشیرەتن پێویستە ئەوە بزانرێ بابانەکانیش لەبنجدا لە موکریان سەریان هەڵداوە) (مارف خەزنەدار،٢٠١٠، ل٣١-ب٤). هەروەها زمانی نووسینی هەردوو ناوچەکە لە یەکەوە نزیکن و لەپێشدا تێکەڵاو بووە لە زاری گۆرانی و کرمانجی ناوەڕاست، کە دواتر زاری کرمانجی جێگەی بە زاری گۆرانی لەقکرد، لەگەڵ پەیدابوونی قوتابخانەی بابان (نالی) شێوە زمانێکی ڕەسمی وەرگرت و پەلی هاویشت بۆ ناوچەی موکریان لە ڕێگەی (وەفایی)ییەوە، کە یەکەم شاگردی قوتابخانەی (نالی و سالم و کوردی) بوو لە موکریان.

پێوەندی ناوچەی بابان (سلێمانی) بە ناوچەی موکریان لە ناوچەکانی دیکەی کوردستانی ڕۆژهەڵات و باشوور بەهێزتربوو، بەهۆی پێوەندی کۆمەڵایەتی هاوبەشی (زمان، داب و نەریت، دیالێکت، خزمایەتی ژن و ژنخوازی، تێکەڵاوی) لە هەردوو ناوچەکەدا، بۆیە ئەم بزووتنەوە نوێیە زۆر بە ئاسانی و بە ڕوونی لە ناوچەی موکریان ڕەنگیدایەوە و شاعیرانی بەرەی یەکەمی ڕۆژهەڵات بە تەواوکەر و بەرەی دووەمی قوتابخانەی بابان دادەنرێن. پێویستە ئاماژە بەوە بکەین پێش ئەو مێژووە، واتا پێش (وەفایی) شیعری کلاسیکی کوردیمان لە ڕۆژهەڵاتدا نەبووە، ئەوەی هەیە (مەهدینامە)ەکەی (ئیبن حاج)ە، کە پێکهاتووە لە (١٥٧) چوارین، لە ساڵی (١٧٦٢) تەواوی کردووە، لە ساکاریدا لە شیعری میللیی کوردییەوە نزیکە، چوارینەیە و بە کێشی بڕگەیی هۆنراوەتەوە، (ئبن حاج و بێتوشی) دوو زانا و کەسایەتی ناوچەی (سەردەشت)ی موکریان بوون (بڕوانە: عەلائەدین سجادی،١٩٨٧، ل ٧٢-٧٥)، نمونەیەک لە چوارینەکانی:

یارەب تۆیی ساحب هودای
وەقتێ دەبین فیتنە بە دای
حیفزن بکەی یا (ذالندا)ی
بە ئیسمی تۆ بیدایەتێ (محەمەد عەلی قەرەداغی، ١٩٧٥، ل٢١-٢٢)

هەروەها (مەلا عەبدوڵڵا بێتوشی) (١٧٤٧-١٨٠٦)، کە شاگرد و فەقێی (ئبن حاج) بووە، تاکە بەیتێکی لەبەردەستایە، بە کێشی عەرووزی نووسراوە:

لە دیباجەی کیتابی حوسنی عالەم هەر وەرەق لادەم

دەبینم مەبحەس وەسفت لە هەر فەسڵێ لە هەر بابێ (مستەفای سەید مینە، ٢٠٠٧، ل٣٠)

دەکرێت (بێتوشی) بە سەرئامەدی شیعری کلاسیکی ڕۆژهەڵات و یەکەم گۆڕان و پێشکەوتنی شێوازی شیعری کوردی (شیعری میلیی و فۆلکلۆر) و سەرەتایەک بۆ دەرکەوتنی شیعری کلاسیکی (عەرووز) دابنرێت.

شاعیرانی موکریان توانیان ڕێچکەی شیعری کوردی لە ڕووی ناوەرۆک و رووخسارەوە بگۆڕن، سەرەتا ڕوویانکردە بەکارهێنانی زمانی کوردی، چونکە پێش ئەو مێژووە لە ڕۆژهەڵاتدا زمانی فارسی زمانی نووسینی شیعر بووە. شاعیرانی کوردیش بە زمانی فارسی شیعریان هۆنیوەتەوە، بەم پێیەش ئەو بەرهەمانە هیچ خزمەتێکیان بە ئەدەبی نەتەوایەتیمان نەکردووە و ناچنە نێو خانەی ئەدەبی کوردییەوە.

ناوچەی موکریان مەڵبەند و هەڵایسانی شیعری کلاسیکی کوردییە. (وەفایی و ئەدەب و حەریق)، کە ڕابەرانی شیعری کلاسیکی کوردین لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر لەوێ لەدایکبوون و ژیاون.

وەفایی وەکو ڕابەری ڕەوتی شیعری کلاسیکی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان (ناوچەی موکریان) دوای ئەویش شاعیرانی هاوسەردەم و هاوقۆناغی وەفایی، پاشخانێکی ئەدەبی بەهێزتریان هەبوو. لەوانەش شیعر و ئەدەبیاتی فارسی بەتایبەت شاعیرە ناودارەکان وەکو(حافز، سەعدی، جامی) و شارەزاییان لە زمان و ئەدەبیاتی فارسی، کە زمانی یەکەم و زمانی ئاخاوتن و نووسین و خوێندن لەو بەشەی کوردستان بووە. هەروەها زانینی زمانی عەرەبی، کە لە حوجرە و مزگەوتەکاندا خوێنراوە، وەکو زمانی ئاینی ئیسلامی ئەمە لە لایەک، لەلایەکی دیکەشەوە سامانێکی نەتەوەیی لە شیعری فۆلکلۆر و میللیی بە زاری موکریی و گۆرانی لە ناوەوە بووە، کە بە کێشی بڕگەیی نووسراوە و شیعری کرمانجی ژوورو (مەلای جەزیری، خانی) و شیعری کلاسیکی کرمانجی ناوەڕاست (نالی، سالم، کوردی)، کە (وەفایی و شێخ ئەحمەدی کۆر) بەتایبەت ڕۆڵێکی گرنگیان لە ڕاگواستنی شێوازی شیعری کرمانجی ژورووی هەبووە، (ئەحمەدی کۆر) هەوڵی ڕاگواستنی ئەزموونی شیعری باکوور بۆ نێو زاری کرمانجی ناوەڕاست داوە بەتایبەت بە شێوازی (جەزیری، فەقێی تەیران) کاریگەر بووە، (وەفایی)ش لە دوو قۆناغی جیادا هەوڵی ڕاگواستنی ئەزموونی ئەدەبیاتی باکوور و باشوور داوە. کاریگەربوونیان بە شاعیرانی باکوور بەتایبەت لە تۆخ

بوونی مۆسیقای ناوەکی و توند و گرژبوونی ڕیتمی شیعر و تۆخبوونەوەی بابەتی ئاینی و عیرفانی و شوێن وەرگرتن لە ئەدەبی فۆلکللۆردا دەردەکەوێت، ئەم شێوازە هەموو شیعرەکانی (ئەحمەدی کۆر) دەگرێتەوە، بەڵام هەر بە تەنیا بەشێک لە ئەزموونی وەفایی دەگرێتەوە (بڕوانە: ڕەهبەر مەحمود زادە، ٢٠١٣،ل٢٨-٣٠ ،هەروەها بڕوانە: www.xewat.blogfa.com). کاریگەری (مەلای جەزیری) لە شیعری (ئەحمەدی کۆر) بە ڕوونی دەردەکەوێت لە غەزەلە بەناوبانگەکەیدا:

شای غەزالان، شۆخ و شەنگان، زوڵف چەلەنگان، ڕاست و چەپ

دل چو سەنگان خو پەلەنگان دای لە قەلبم ڕاست و چەپ

دای لە قەلبی من حەزینە چەند خەندەگی سەر بە خوینە

ئەو لە من کرد چەند برینە خوێن بەخۆڕ دێ ڕاست و چەپ

(عەزیز محەمەد پور"داشبەندێ"، ١٣٧٨،ل ١٦٩)

هەروەها یەکێ لە شاکارەکانی (وەفایی) شیعری (شیرین تەشی دەڕێسێ)یە، دیارە شاعیر لە بەکارهێنانی ئاواز و ڕیتمی ناوەکی و ئیقاع و مۆسیقا و کێش، کە شێوازێکە لە کێشی بڕگەیی، ئەم چەشنە شیعرە لای (وەفایی و ئەحمەدی کۆر) جۆرە مۆسیقایەکی پێ بەخشیوە ئەتوانین بە شیعری گۆرانی ناوبنێن، ئەمەش وای کردووە بکەوێتە سەرزاران و بەها و چێژ بە وەرگر و بەردەنگەکانی ببەخشێت:

پەردەی کراسی لاچوو پژکووت بە هەردوو لێوان

گوڵ و شەکەر دەباری لە کووچەی باغی سێوان

زوڵف ڕژان و کوڵمی وەدەرکەوت لە نێوان

شەمس و قەمەر هەڵاتن دوێنێ بە نوێژی شێوان

(وەفایی) کەوتە کێوان ، شیرین تەشی دەڕێسێ (عوسمان دەشتی، ٢٠١٢، ل٣٤٩)

گەلێک شاعیر بە ئاگا یان نابەئاگا و بێ پلان لە بارەی زمان و فۆرم و ناوەرۆکەوە هەوڵیان داوە، بە وێنە (ئەحمەدی کۆر) هەوڵی ساکارکردنەوەی زمانی ئەدەبی و نزیک بوونەوە لە زمانی خەڵکی داوە و لەگەڵ (حاجی)ش هاوچەرخ بووە، (ئەدەب)یش هەوڵی داهێنەرانەی بۆ دەربازبوون لە فۆرم و ناوەرۆکی شیعری باوی ئەو سەردەمە داوە و شیعری جیاواز و داهێنەرانەی هەیە (بڕوانە: عەلی ئیسماعیل زادە،١٣٩١، ل١٨-٢١):

بهاران چە محزون ئەناڵێنێ بولبول

هەتا کەی لە عەشقت بناڵم ئەی گوڵ

ئەی گوڵی من سنبولی من

ئاگرت خستە دڵی من (بەشیر مشیر،١٩٣٩،ل ١٢٧)

(ئەدەب) هەوڵی داوە لە زمانی فۆلکلۆر نزیک بێتەوە و شیعری لە شێوەی سرووود هۆنیوەتەوە کە بۆ گۆرانی دانراون، ئەمەش وایکردووە شیعری ئەم ناوچەیە پڕ بێت لە وشە و دەربڕینی ڕەسەنی کوردی و کاریگەری ئەدەبی سەرزار و فۆلکلۆری لەنێو شیعری کلاسیکدا ڕەنگبداتەوە. (بڕوانە: مستەفای سەید مینە، ٢٠٠٧، ل١٤٨)، جگە لەمانەش لێهاتوویی و سەنعەتکاری و دەست ڕەنگینی شاعیرانی خۆیان گیانی زیندوویەتی و نەمریی بە بەرگی شیعری شاعیراندا کردووە.

سەبارەت بە قۆناغ و بەرەی یەکەمی شیعری کلاسیکی کوردی ڕۆژهەڵات، کە (وەفایی و ئەدەب و ئەدیب و حەیدەری و سەید ڕەشید و ئەحمەدی کۆر و حەریق...) دەگرێتەوە. ڕاوبۆچوونی جیاواز هەیە، لە دیاریکردن و ناونانی ئەم قۆناغەی شیعری موکریان. تا ئێستا کۆدەنگییەکی تیۆریزەکراو و ئەنجامداری بۆ نەکراوە و تایبەتمەندییەکان و خەسڵەت و شێوازی زمانی و ئەدەبی (شێوازی شیعری موکریان) (قوتابخانەی شیعری موکریان) بە تەواوی ساغ نەکراوەتەوە، سنوری ڕەوتە شیعرییەکە بە پێی ڕێباز و میتۆدێکی لۆژیکی (پۆلێن کردنی قوتابخانە شیعرییەکان) دیاری نەکراوە، وەک ئەوەی لە ئەدەبیاتی ڕۆژئاوادا ((پۆلێنکردنی ڕێبازە ئەدەبییەکان لەدوای سەردەمی ڕۆشنگەری (ڕێنسانس) و لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمدا دەستپێکرد)) (فەرهاد پیرباڵ،٢٠٠٩،ل١٠)، بەڵام لە ئەدەبیاتی کوردیدا تا ئێستا یەکلانەکراوەتەوە، تەنانەت هەندێک لە لێکۆڵەران و ڕەخنەگران، لەسەر ناونانی قۆناغێکی شیعریی بە قوتابخانە (مەکتەب) لە ئەدەبی کوردیدا کۆک نین و ناوهێنانی قوتابخانە ڕەتدەکەنەوە لە شیعردا، بەڵکو ئەوەی هەیە (سەبک) شێوازی شیعرییە نەک قوتابخانە ((شیعر هەڵگری قوتابخانە نییە، ئەو شتەی لە شیعری فارسی و هەروەها لە شیعری کوردی هەمانە سەبکە نەک مەکتەب و ئیدعای ئەو شاعیرانەی، کە لە بەستێنێکی جیاوازدا شیعر دەڵێن ناتوانین لە قەوارەی مەکتەبێکدا پۆلێنبەندی بۆ بکەین)) (بڕوانە: **ئە**نجوومەنی **ئە**دەبی....edebi-mha.blogfa.com).

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک لە لێکۆڵەران سەرەتای قوتابخانەی شیعری موکریان دەبەنەوە بۆ (وەفایی و ئەدەب و حەریق...) و بە ڕابەر و بەرەی یەکەمی قوتابخانەی شیعری موکریانی دادەنێن، بەرەی دووەمی ئەم قوتابخانەیەش (سەیف، کۆکەیی، شەوقی)ن، کە لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا دەردەکەوتن، لەسەر دەستی ئەم شاعیرانە قوتابخانەکە خەسڵەت و تایبەتمەندی وەرگرتووە، کۆتایی قوتابخانە ئەدەبییەکەش لەگەڵ کۆتایی جەنگی

دووەمی جیهانی و ڕۆژانی دوای ڕووخانی کۆماری مهاباد بەرەو نەمان دەچێت. (بڕوانە: عوسمان دەشتی، ٢٠٠٩، ل٢٢ – ب). لەم بارەیەوە (س.چ.هێرش) دەڵێت: ((قوتابخانەی موکریان سەرچاوەکەی هەمان قوتابخانەی بابانە و لە وەفاییەوە دەست پێدەکات تا سەردەمی کۆماری کوردستان ١٩٤٦)) (س.چ.هێرش، https//derdekurd.word press.com).

هەروەها (عەلی ئیسماعیل زادە) لە وتارێکدا لە (گۆڤاری مهاباد)دا بە ناوی (قوتابخانەی سەیف بەشێکە لە قوتابخانەی موکریان) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە (سەیف) و شاگردەکانی لەڕاستیدا لقێکی بەهێزی قوتابخانەی موکریانن. مەبەست لە قوتابخانەی موکریانیش ئەو قوتابخانەیەیە، کە (هێمن) لە وتاری (مامۆستای شاعیرانی موکریان)دا (بڕوانە: بەدران ئەحمەد-عوسمان دەشتی،٢٠٠٣،ل٣٥-ا) دەڵێت: (("سەیفی قازی" خۆی قوتابخانەیەکی نوێی لە ئەدەبی کوردیدا کردۆتەوە، (سەیف) بە مامۆستای شاعیرانی موکریان ناوزەد کردووە، دان بەوەشدا دەنێ، کە ناونانی قوتابخانەی موکریان تا ئێستاش کۆدەنگی لەسەر نییە)) (بڕوانە: عەلی ئیسماعیل زادە، ٢٠١٣، ل١٠-١٤).

(ڕەهبەر مەحمود زادە)ش پێیوایە کۆدەنگییەکی ڕێژەیی لەبارەی سەرەتای قوتابخانەی شیعری موکریان هەیە و سەرەتای قوتابخانەکەش دەگەڕێنێتەوە بۆ (سەیفی قازی و مەلا مارفی کۆکەیی)، دەڵێت: ((هەندێک توێژەر ئەم سەرەتاییە دەبەنەوە هەتا (وەفایی و مسباح دیوانی ئەدەب) پێیوایە شێوازی شیعری (وەفایی) و (ئەدەب) جیاوازە لە (سەیف) و (کۆکەیی)، ناکرێ لەیەک قوتابخانەدا جێیان بکەینەوە و پێویستە خودی بەرهەمی شاعیران بکەین بە پێوەری جیاکردنەوەی قۆناغەکان، نەک شوێنی جوگرافی و مێژوویی)) (بڕوانە: ڕەهبەر مەحمودزادە، http://xewat.blogfa.com/post-59.aspx، هەروەها بڕوانە: شەریف فەلاح،٢٠١٣، ل٣٥-٣٦)، هەروەها لە وتارێکی دیکەیدا بەناوی (بەراییەک بۆ ناسینی بنەمای توێرێکی پۆلێنکردنی شێوازە شیعرییەکان) هەوڵیداوە لەسەر بنەمای شێوازناسی (شێوازی شیعری موکریان) (قوتابخانەی موکریان) پۆلێن بکات و دەڵێت: ((ڕاستە (مسباح و وەفایی و حەریق و عەلی بەگ و حەیدەری و سەید ڕەشید) موکریانین، بەڵام هیچ کامیان سەر بە قوتابخانەی موکریان نیین، شێوازی شیعری موکریان ئەو کاتە گۆڕا و خەملا بە خۆیدا هات، کە بەرەبەرە لە نۆرمگەلی شێوازناسانەی قوتابخانەی شیعری بابان لایدا و کۆمەڵە نۆرمێکی تری بە تاقیکردەوە)) (ڕەهبەر محمود زادە، ١٣٩٢، ل٢٥-٣١)، هەرچەندە گومان لەوەدا نییە (لە پێکهاتنی شێواز و سەبکی تایبەتی و گشتیدا هۆکاری گرنگی وەکو (مێژوویی و جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و داب و نەریت و بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی

و ژینگە و زانستە باوەکان) لە هەر دەورە و زەمانێک، بینای زمان و سروشتی زمان و تایبەتمەندییەکانی (نەژادی و قەومی و فەردی و کۆمەڵایەتی) کاریگەرییان دەبێت) (عەلی روخزادی، ١٣٧٦، ل٢٣)، بەڵام نابێت تەنها ئەو هۆکارانە بکرێنە پێوەر بۆ ناونان و دەسنیشانکردنی قوتابخانە شیعرییەکان، بەڵکو دەبێت خودی بەرهەمە شیعرییەکانی شاعیرانیش بخرێنە بەرباس و لێکۆڵینەوە.

هەر سەبارەت بە قوتابخانەی موکریان، (هیمداد حوسێن، جوان بۆکانی) هەمان بۆچوونی (ڕەهبەر مەحمود زادە)یان هەیە، پێیان وایە سەرەتای قوتابخانەی موکریان دەگەڕێتەوە بۆ (سەیف)، ناکرێ (وەفایی و ئەدەب...) بە قوتابخانەیەکی سەربەخۆ و جیاواز لە قوتابخانەی بابان دابنێین، هەرچەند هەندێ خەسڵەت لە شێوازی شیعری شاعیراندا بەدی دەکرێت، کە کاریگەری زار و کاریگەری ناوچەییە، بەڵام هەر بە بەرەی دووەم و لاسایی کەرەوەی قوتابخانەی بابان دادەنرێن، قوتابخانەی (سەیف) تا ڕووخانی کۆماری دیموکراتی کوردستان شاعیرانی (هەژار، هێمن، هێدی خاڵەمین، زەبیحی، محەمەد گلۆلانی عەتری...) دەگرێتەوە (بڕوان:هیمداد حوسێن، ٢٠٠٨، ل١٧٥-١٧٦ ،هەروەها جوان بۆکانی، ١٩٩٧، ل١٣). واتە دەستەی دووەم سەرەتای قوتابخانەی موکریان دەبەنەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم و ماوەی نێوان هەردوو جەنگ تا کۆتایی کۆماری کوردستان درێژەی کێشاوە، ڕابەری ئەم قوتابخانەیەش (سەیف)ە.

جێی ئاماژەیە ناونان و دیاریکردنی ڕێباز و قوتابخانە ئەدەبییەکان لە ئەدەبی کوردیدا لەسەر بنەمای زانستی و میتۆدێکی لۆژیکی تیۆریزەکراو بەیان نەکراوە. لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشدا ئەوەی تا ئیستا هەیە وتارێکی (ڕەهبەر مەحمود زادە)یە بەناوی (بەراییەک بۆ ناسینی بنەمای تیۆریکی پۆلێنکردنی شیوازە شیعرییەکان)، هەندێک لە نووسەران بۆ بەرزکردنەوە و پیاهەڵدانی شاعیران بە شێوەیەکی هەڕەمەکی بێ ئەوەی مەبەست لە ڕێبازێکی ئەدەبی و لۆژیکی بێت، خاسیەتێک یان داهێنانی شاعیرێک بە قوتابخانەیەک ناودەبەن، وەک (قوتابخانەی حاجی، قوتابخانەی بێسارانی، قوتابخانەی مەولەوی،...هتد)، ئەگەر لەو سۆنگەیەوە بڕوانین، کە هەر نووسەر و لێکۆڵەرێک ڕای تایبەتی خۆی دەربڕێت، دیاردەیەکی ئاساییە، بەڵام نابێتە ڕێباز و قوتابخانەیەکی نوێ لە ئەدەبیاتدا. ئەمانەش دەمانگەیەنن بەوەی، کە بەشێوەیەکی گشتی ڕوناکبیران و نووسەران و شاعیران کۆکن لەسەر ئەوەی بەرەی یەکەمی شاعیرانی موکریان لاسایی کەرەوە و درێژەپێدەری ئەو بزووتنەوە ئەدەبییەیە، کە بە قوتابخانەی بابان ناسراوە، هیچ گومانی تێدانییە ئەگەر لە ڕووی زمان و قاڵبە شیعرییەکانەوە لە بەرهەمی شاعیرەکانمان بڕوانین هەمان خەسڵەت و

تایبەتمەندییەکانی قوتابخانەی (بابان)ی لە ڕووی فۆرم و ناوەرۆک و قاڵبەوە هەیە، سەرەڕای هەوڵدانی شاعیران بۆ دەربازبوون لە قاڵبە باوەکانی شیعری کلاسیکی، هەروەها بەهۆی شاعیرانی بەرەی یەکەمی موکریان (وەفایی، ئەدەب...)ەوە قوتابخانەی بابان ڕاگوێزرایەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوچەی موکریان، لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانیدا ئەم ڕەوتە شیعرییە کز دەبێت و وردە وردە بەرەو نەمان دەچێت. بەپێی ناوچە جیاوازەکان هەندێ جیاوازی هەرێمی لە بەرهەمی شاعیراندا بەدیدەکەین، ئەویش دەرکەوتەیەکی ئاساییە و ڕەنگدانەوەی کەتوار و ژیانی شاعیرانە، کە بەگشتی بەرهەمی شاعیرانی کلاسیکمان شیعری لیریکە، کاریگەری بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ناوچەیی و زمان و زار و دابونەریتە جیاوازەکان تێیدا زەقدەبنەوە.

هەرچەندە دیاریکردنی دەقاودەقی ساڵی کۆتاییهاتنی ڕێبازێکی ئەدەبی لە ئەدەبیاتی کوردیماندا سەختە و ناتوانین بڕیارێکی یەکلاکەرەوە و ڕەها بدەین، چونکە هیچ بۆچونێکی ڕەها لە ئەدەبیاتدا ناسەپێنرێت، بەڵکو تا ئێستاش ڕێبازی کلاسیکی کوردی درێژەی هەیە، بەڵام وەکو ڕێباز سەردەمەکەی بەسەر چووە و نەماوە. لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانی لە باشوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، بارودۆخی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و فیکری خەڵک گۆڕانی بە سەردا هات بزووتنەوە و بیر و هزری نوێ دەرکەوتن، گۆڕان و پێشکەوتنی بیرو ئەندێشەی نووسەر و شاعیرانی بە دوادا هات. بەرهەمی شاعیران لە ڕووی ڕووخسار و ناوەرۆکەوە ڕەنگدانەوەی ڕاستەوخۆی کەتواری کۆمەڵایەتی سەردەمەکەی پیشان دەدا.

بەهەمان چەشن لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش نێوان هەردوو جەنگ دەسپێکی قۆناغێکی نوێیە، کە بە (کلاسیزمی نوێ) ناسراوە و سەردەمی دەرکەوتنی ڕێبازی ڕۆمانسیزمی کوردییە، بە قۆناغی (گواستنەوە) ناوبراوە. بەڵام دانانی بەرەی یەکەمی شاعیرانی موکریان (کلاسیک) بە قوتابخانەیەکی سەربەخۆ (قوتابخانەی شیعری موکریان) جودا لە (قوتابخانەی بابان) تا ئێستا ساغ نەبۆتەوە، ئەمەش بە دیاریکردنێکی ڕێژەیی قۆناغە ئەدەبییەکان بەو شێوەیەی تا ئیستا ئاماژەی پێکراوە و دەستنیشانکراوە لە ئەدەبیاتی کوردیماندا.

ئەمانە و چەندین ڕای جیاوازی تر، کە ئێمە پێمان وایە لە پۆلێنبەندیی قۆناغ و ڕەوتە شیعرییەکان و ناونانی قوتابخانە و ڕێبازە ئەدەبییەکان، هەروەها دیاریکردن و دەسنیشانکردنی شێواز و خاسیەت و ئەدگارەکانی قۆناغە جیاوازەکان، پێویستی بە لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی ئەکادیمی و زانستی هەیە، تایبەت بە دیاریکردنی شێوازی قۆناغە

شیعرییەکان، ئایا تا ئێستا لە سەر چ بنەمایەک قوتابخانە شعرییەکان لە ئەدەبیاتی کوردیدا پۆلێن کراوە ؟ دەتوانین بنەما و پێوەرێکی ئەکادیمی لەنێو ئەدەبیاتی کوردیدا بەکاربهێنین.

ئەم بابەتە چەندین وتوویژ و لێکۆڵینەوەی سەلمێنراو هەڵدەگرێت، بەهۆی هەژاری و کەمی بەرهەم و لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکانمان لە دۆزینەوە و وردبوونەوە و شیکردنەوە و ساغکردنەوەی ژیان و بەرهەمی شاعیرانی کلاسیکیمان، کە وەکو گەوهەرێکی لەبن نەهاتوون، تا زیاتر لێی وردبینەوە شیکردنەوە و لێکدانەوەی زیاتر هەڵدەگرێت. ئەدەبیاتمان دەوڵەمەندتر دەکات، پێویستیمان بە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەت بەم بوارە هەیە، (کە لە سنووری بابەتەکەی ئێمەدا نییە).

١-١-٣ خاسیەت و تایبەتمەندییەکانی شیعری کلاسیکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان:

دابەشبوون و دابڕانی بەشەکانی کوردستان نووسانی بە دەوڵەتانی دراوسێوە، وای کردووە کولتوور و ئەدەبیاتی هەر بەشێک لە بەشەکانی کوردستان ڕاستەوخۆ بکەوێتە ژێر کاریگەری کولتوور و ئەدەبی ئەو وڵاتانەوە. بەمەش (بەرهەم هێنانی ئەدەبیاتی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە شێوەیەکی گشتی پەیوەست بوو بەوەی، کە چەند ئازادی بە کەمینەی کورد دەدریَ) (فیلیپ کرینبروک-کریستییەن ئاڵیسۆن، ٢٠٠٨، ل١١١) لە بەشە جیاوازەکانی کوردستاندا.

لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشدا، کاریگەری ڕاستەوخۆی زمان و ئەدەبی فارسی دەبینرێت، کە لە حوجرە و مزگەوتەکاندا دەخوێنرا، بەتایبەت بەرهەمە بەناوبانگەکانی (حافز، سەعدی، جامی، گەنجەوی). بەهۆی ئەوەی زمانی کوردی بە نووسراو و زارەکی قەدەغە بووە، شاعیران بەشێک لە شیعرەکانیان بە زمانی فارسی هۆنیوەتەوە. ئەم پارچە پارچە بوون و دابەشبوونەی کوردستان، بووە هۆی دەرکەوتنی هەندێ خاسیەت و تایبەتمەندیی ناوچەیی و هەرێمیی جیاواز ئەگەرچی لە بنەڕەتدا هەمووی یەک ئەدەبە (مارف خەزنەدار، ٢٠١٠،ل ١٩-ب٥). کاریگەری زمانی ناوچەیی و هەرێمی و زمانی فارسی لە شیعری شاعیراندا بە ڕوونی بەدی دەکرێت و ڕەنگیداوەتەوە، کە ئەمەش خاڵی زەقی جیاکردنەوەی ئەدەبیاتی بەشە جیاوازەکانی کوردستانە.

شیعری شاعیران لەم قۆناغەدا بەگشتی لە ڕووی ناوەرۆک و ڕووخسار و شێوازی شیعرییەوە درێژە پێدەر و لاسایی کەرەوەی قوتابخانەی بابانە، لە بەکارهێنانی فەرهەنگ و زمان و زاراوە و ستراکتۆری تەکنیکی داڕشتن و واتا و مەبەستی شیعر، هاوچەشنی

قوتابخانەی بابان بووە (بڕوانە: عوسمان دەشتی، ٢٠٠٩، ل١٠-ب) (بڕوانە: عوسمان دەشتی، ٢٠٠٩،ل ٣٤-أ).

ئەگەر بڕوانینە شیعری شاعیرانێکی لە چەشنی (وەفایی، ئەدەب، حەریق)، دەبینین هەموو تایبەتمەندییەکانی شیعری کلاسیکی کوردی کرمانجی ناوەڕاست، لە ڕووی ڕووخسارەوە لە بەکارهێنانی کێشی عەرووز و هونەرەکانی ڕەوانبێژی و بەکارهێنانی زمانی تێکەڵ لە وشەی فارسی و عەرەبی و تورکی و وشەکاری و ڕازاندنەوە(سەنعەتکاری) و زێدەوەسف بە ڕوونی لە بەرهەمەکاندا دەبینرێت.

لە ڕووی هونەر و ستڕاکتۆری داڕشتن و فۆرم و تەکنیکەوە بەهەمان شێوەی قوتابخانەی بابان بووە، بەڵام لە غەزەل و قەسیدەکانیاندا زیاتر بایەخیان بە (پێنج خشتەکی و پێنجێن و تەرجیع بەند) داوە، ئەمەش جۆرێک لە تازەگەری هێناوەتە نێو شیعری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لەژێر کاریگەری قاڵبە شیعرییەکانی ئەدەبیاتی فارسی بەتایبەت بەرهەمی شاعیرە بەناوبانگەکانی وەکو (گەنجەوی، سەعدی، حافز، خاقانی)، قاڵبەکانی (مولەمەع، مەسنەوی، ڕوباعی، تەرجیع بەند، تەشتیر، تەرکیب بەند، تەزمین)یان زیاتر پێڕەو کردووە (بڕوانە: **اعضم** السادات حسین، ١٣٨٥، ل١٧-٣٨ هەروەها بڕوانە: عوسمان دەشتی، ٢٠١٣، ل٦٩).

لە ڕووی بابەت و مەبەست و ناوەرۆکەوە بەزۆری بابەتی شیعری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان شیعری لیریکە، لە ڕووی ناوەرۆکەوە هاوچەشنی کرمانجی ناوەڕاست لە دەوری چەند بابەت و مەبەستێک دەخولێتەوە، واتە بەگشتی شیعری ((ئاینی، موناجات، نەعت، سۆفیزم، ئەویندارى، وەسف، ستایش، ماتەمنامە، فەلسەفەی کۆمەڵایەتی)) (عوسمان دەشتی، ٢٠٠٩، ل٣٦-أ) ناوەرۆکی شیعری کلاسیکی کوردی ڕۆژهەڵات پێکدێنن. بەم شێوەیە کاروانی شیعری کۆنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان وەکو بناغە و ئەزموون و تاقیکردنەوەیەکی نوێ، لە موکریانەوە دەستی پێکرد و قۆناغ بە قۆناغ لە گۆڕان و پێشکەوتنی بەردەوامدایە، لەگەڵ ڕەوتی ژیان و باری سیاسی و کۆمەڵایەتی خەڵک گەشەی کرد و بەردەوامی بەخشییە ڕەوتە شیعرییەکە و بە قۆناغی جیا جیا بەردەوامی هەیە.

١-٢ تەوەری دووەم: قۆناغی دووەم/ قۆناغی گواستنەوە

١-٢-١ قۆناغی گواستنەوە لە شیعری کوردیدا:

لە ئەدەبیاتی کوردیدا قۆناغێکی پڕ لە گۆڕانکاری هەیە بە قۆناغی گواستنەوە ناودەبرێت، ئەم قۆناغە مەودای نێوان کۆن و نوێ دەگرێتەوە سەرەتا و دەستپێکی گۆڕانکارییەکانە لە کۆنەوە بۆ نوێ، واتە کۆتاییەکانی ئەدەبی کلاسیک و سەرهەڵدانی ئەدەبی نوێ (ڕۆمانتیک) و ڕێبازێکی نوێیە، بەگشتی قۆناغی گواستنەوە ئەو ماوە زەمەنییە دەگرێتەوە کە ئەدەبیات (شیعر) هیچ ناوێک هەڵناگرێت، شێواز و ڕووخسار و ناوەرۆکێکی تایبەت و دیاری نییە، ئەدەبیاتێکی تێکەڵە و ناتوانرێت سنوور و مەودای دیارییبکرێت، بەڵکو سەرەتایەکی جوڵان و ڕاچەنین و گۆڕانکارییە لە کۆنەوە بۆ نوێ بە قۆناغی گواستنەوە (انتیقالی) ناسراوە، سەرهەڵدانی ئەم ڕەوتە شیعرییە دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم و ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی.

وەکو زاراوە چەندین زاراوەی جۆراوجۆر بەکاردەهێنرێت، لەوانەش (کلاسیکی نوێ)، نیوکلاسیک، نیمچە کلاسیک، (نەکۆن و نەنوێ)، شیعری تەنویریی (ڕۆشنگەریی)، شیعری سیاسی...) بەڵام لە ناوەرۆکدا هەمان شتە، واتا نوێبوونەوە لە ناوەرۆکی شیعری کلاسیکدا دەگەیەنێت. لەڕووی قاڵب و ڕووخسارەوە بەهەمان کێشی عەرووزی کلاسیکی نووسراوە تەنها گۆڕان لە ناوەرۆکدا بەدی دەکرێت.

(فەرهاد پیرباڵ) ئەم قۆناغەی بەسەر دوو دەستە شاعیردا دابەشکردووە و جیایکردۆتەوە، دەستەی یەکەم کلاسیکە نوێیەکان (نیوکلاسیک)، دەستەی دووەمی بە (نەکۆن و نەتازەکان) ناوبردووە (فەرهاد پیربال، ٢٠٠٥، ل١٩٦)، مەبەست لە نیوکلاسیک بەرەی دووەمی قوتابخانەی بابانە کە هەندێک لادان و جیاوازی دەبینرێت، بەڵام لە هەمان فۆرم و قاڵبی کلاسیکیدا، ئەمەش زیاتر کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتایی سەدەی بیستەم دەگرێتەوە، کە ڕێگەیان بۆ شاعیرانی نوێ خۆشکرد گۆڕانکاری بنەڕەتی لە شیعری کوردیدا بکەن، هەروەها دەستەی دووەم گۆڕانکارییەکانیان پەرەپێدا زیاتر ئەو شاعیرانەن پاش جەنگی یەکەمی جیهانی و (کۆتایی چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم)دا دەرکەوتن، ئەو بارودۆخەش کاریگەری ڕاستەوخۆی لە ناوەرۆکی بەرهەمی شاعیراندا کرد، بەڵام نەیانتوانی قاڵبی کلاسیکی بشکێنن، بەڵکو لە نێوان کۆن و نوێدا مانەوە و بەتەواوی خۆیان یەکلانەکردەوە و دەستبەرداری قاڵبە کۆنەکان نەدەبوون، لە شاعیرە ناودارەکانی ئەو دەورەش (قانیع، زێوەر، سەیفی قازی، هەژار، پیرەمێرد، شێخ نوری شێخ ساڵح،...).

سەبارەت بە قۆناغی گواستنەوە و (کلاسیکی نویّ)، بە تێڕامان و وردبوونەوە لە شێوازی شیعری شاعیران، دەبینین بە شێوەیەکی گشتی لە ڕووی ڕووخسارەوە هەمان شێوازی شاعیرانی کلاسیکیان بەکارهێناوە، بەڵام لە ڕووی ناوەرۆکەوە گۆڕانکاری بەدی دەکرێت، لە ڕووی زمان و واژە و تێکەڵکردنی بەرهەمی فۆلکلۆر و میللیی، هەروەها ناوەرۆکی نویّ وەکو کێشە کۆمەڵایەتییەکان و شیعری نەتەوەیی و شیعری سیاسی و هاندان و وشیارکردنەوە، ئافرەت و کێشەی ئافرەت، بەگژداچونەوەی دابونەریتە کۆنەکان، کە ڕێگرن لە پێشکەوتن و وشیاربونەوە و ڕزگاری گەلی کورد، گەڕانەوە بۆ ناو خەڵک و بە بەردەنگ دانانی خەڵک و ئامادەبوونی گەل و نەتەوە لە بەرهەمەکاندا، بابەتی ڕۆمانتیکی و ڕیالیزمی لە قاڵبی کلاسیکدا. ئەم شێوازە شیعرییە ناوەرۆکێکی نوێی لەخۆگرتبوو بریتیبوو لە ((شیعری کۆمەڵایەتی و نیشتمانی (شیعری سیاسی) و شیعری ڕۆمانتیکی، کە لەژێر کاریگەری ڕۆمانتیکی ئەوروپی سەری هەڵدابوو)) (مارف خەزنەدار، ٢٠١٠،ل ٢١-ب٥) ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی شێواز و فۆرمێکی تازەی شیعر داهات، پێش قۆناغی ڕۆمانتیکی لە ناوجەرگەی شیعری کلاسیکییەوە سەری دەرهێنا و ڕێگەخۆشکەر و فاکتەری سەرەکی قۆناغی ڕۆمانتیکی بوو لە شیعری کوردیدا.

١-٢-٢ هۆکارەکانی سەرهەڵدان و هاتنەکایەی ئەم قۆناغە لە شیعری کوردیدا:

بەگشتی ئەم قۆناغە ڕەنگدانەوەی قۆناغی گۆڕانکارییەکانە، کە سەرەتا لە ئەوروپا سەریهەڵداوە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی هەژدەیەم و نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم کاتێک، کە سەرەتاکانی بزووتنەوەی سیاسی و ئاینی و ئەدەبی و بیری نەتەوەیی لەناو چینی بورجوازیدا سەریهەڵدا، بە هەموو ئەوروپادا بڵاوبوەوە (بڕوانە: ئازاد عبدلواحید کەریم، ٢٠١٠ ،ل١١-١٢) دواتریش لە نێو هەردوو ئیمپریالیزمی عوسمانی-ئێرانی و نەتەوەکانی ژێردەستیان سەریهەڵدا.

ئەستەمبوڵ وەکو پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و پێگە جوگرافییەکەی لە نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا، بووە پردی پەڕینەوەی گۆڕانکارییەکانی ئەوروپا و ڕۆژئاوا لە ڕۆژهەڵاتدا. هەروەها لە ماوەی جەنگی یەکەمی جیهانیدا دوای ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی جۆرە ئازادییەک بۆ نەتەوەکانی دیکەی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی خوڵقا، ئەمەش وایکرد ببێتە شوێنی کۆبوونەوەی ڕۆشنبیر و ئازادیخوازانی نەتەوە جیاوازەکان و چەندین کۆڕ و کۆڕبەند و گروپ و کۆمەڵەی نهێنی دامەزران. هەروەها چاپ و چاپەمەنی کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ئەوروپا بە ئاسانی دەگەشتنە ئەستەمبوڵ، ڕاچەنینە نەتەوەییە جیاوازەکانی

لێکەوتەوە و چەندین گۆڤار و ڕۆژنامە بە زمانە جیاوازەکان دەردەچون. (بڕوانە: ئومێد ئاشنا،٢٠٠١، ل٥٢-٥٣). لەو ماوەیەشدا کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان دامەزران (بڕوانە: عەبدولستار تاهر شەریف، ١٩٨٨،ل ٢٨٣ -٢٨٧)، ئەمەش بووە دەسپێکی قۆناغێکی مێژوویی و ئەدەبی و نوێ.

لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، هەندێک لە شاعیران و ڕۆشنبیرانی کورد لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستانەوە ڕوویان لە ئەستەمبوڵ کرد (بڕوانە: فەرهاد پیربال،٢٠٠٢، ل١١٥)، لەم ڕووەشەوە چەندین نووسەر و شاعیر لێرەوە خۆیان پێگەیاند و گۆڕانکارییان لە فۆرم و ناوەرۆکی شیعری کوردیدا کرد.

١-٢-٣ قۆناغی گواستنەوە لە باشووری کوردستاندا:

گۆڕانکارییەکانی ئەوروپا و ئەدەبیاتی ڕۆژئاوا ڕەنگدانەوەی لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا لەوانەش لە ئەدەبیاتی کوردیدا بە هۆکاری جیا جیا دەبینرێت، سەرەتای گۆڕانکارییەکان دەگەڕێتەوە بۆ دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی (١٨٩٨)، بەناوی (کوردستان) لە قاهیرە بەهۆی بنەماڵەی بەدرخانییەکانەوە ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکەیشەوە کۆچکردنی شاعیران و نووسەرانی کورد بۆ ئەستەمبوڵ و تێکەڵاوبوونیان بە ڕۆشنبیریی و کولتوور و ئەدەبیاتی تورکی، وەکو (حاجی، پیرەمێرد، مستەفا شەوقی، محەمەد میهری، ڕەحیم هەکاری...) فاکتەرێکی گرنگ بوون لە زەمینە و بەستێنی سەرهەڵدانی ئەم قۆناغە لە شیعری کوردیدا.

شیعری ئەم قۆناغە لە باشووری کوردستاندا بەگشتی لە ڕووی ناوەرۆکەوە، شیعری نیشتیمانپەروەری (سیاسی) و کۆمەڵایەتی بوون، هەرچەندە دەسنیشانکردنی سەرهەڵدانی شیعری سیاسی و نەتەوەیی ڕای جیاواز هەڵدەگرێت سەرەتاکەی ڕوون نییە، بەڵام ((زۆرێک لە نووسەران ئەم سەرەتایە دەبەنەوە بۆ شیعرەکانی (حاجی قادری کۆیی) بە دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری تەنویری- ڕۆشنبیری دادەنرێت)) (سەردار حمید وکەریم شارەزا، ٢٧٠٧، ل٣١) بەتایبەت لە شیعرە نیشتمانییەکانیدا، کە بە شێوەیەکی ساکار و ڕووت دەربیبڕیووە (بڕوانە: خورشید ڕەشید، ١٩٨٩، ل٥٧).

لە پێش (حاجی)یش شیعری نیشتمانیمان هەبووە، (مەم و زین)ەکەی (خانی) (١٦٥٠-١٧٠٦)، دواتریش (سالمی ساحبقڕان) قەسیدەیەکی پڕ سۆزی بۆ ڕووخانی میرنیشینی بابان وتووە، بەڵام نەبوون بە شێوازی شیعری شاعیران، تەنها قەسیدەیەک شاعرێک ناکات بە ڕابەری بزووتنەوەیەکی شیعریی.

(حاجی) یەکێک بوو لەو شاعیرە ڕۆشنبیرانەی، کە دوای سەفەری بۆ ئەستەمبوڵ ئەزمونێکی نوێی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا هێنایە پێشەوە و جۆرە شیعرێکی داهێنا، کە پێشتر بەکارنەبرابوو ((بۆ یەکەم جار توانی جڵەوی شیعری کوردی وەرچەرخێنێ و بەکاریبێنێت بۆ بزاوتنی هەستی نەتەوایەتی و گرتنی ڕێگایەکی تازە)) (محەمەدی مەلا کەریم،؟ ،ل٢٣). مۆتیڤی نیشتمانی زووتر لە ئەدەبیاتی کرمانجی ژوورو لای (خانی) دەرکەوت، وەک لە کرمانجی ناوەڕاستدا، (حاجی) لە شیعری نیشتمانیدا شاگردی خانی بووە (مەم و زین)ی خوێندۆتەوە و پێی کاریگەر بووە، لە کاتێکدا لە ئەستەمبوڵ مامۆستای نەوەکانی بەدرخانییەکان بووە، لەمەوە شیعری نیشتمانی لای حاجی دەستی پێکردووە (بڕوانە: رشید فندی، ٢٠٠٨،ل ١٢٤-١٢٦) و بۆ یەکەم جار (هەڵبەستی (زەمانە) لە رۆژنامەی کوردستانی ژمارە (٣ ساڵی ١٨٩٨) بڵاوکردۆتەوە:

ئەمان قەدری بزان ئەم کتێبە

لە دنیا ئیستەکی هەمتای نەماوە

لە ئەیامی حەیاتی شێخی

لەسەر نووسخەی خەتی ئەو نووسراوە) (سەردار حەمید-کەریم شارەزا، ٢٧٠٧،ل٩٩، ١٧٧)

(حاجی) لەژێر کاریگەری شاعیران و ڕۆشنبیرانی تورکی عوسمانی توانی بە باشی ئەو گۆڕان و نوێبوونەوەیە هەرسبکات، لەوانەش گەڕانەوە بۆ زمانی سادەی خەڵک و چارەسەرکردنی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان، وشیارکردنەوەی کۆمەڵ لە بەکارهێنانی ئاین بۆ بەرژەوەندی تایبەتی و ڕێگرتن لە پێشکەوتنە کۆمەڵایەتی و فیکرییەکان لەلایەن مەلا و شێخ و ئاغا و دەرەبەگ و نادادپەروەری و نایەکسانی، هەروەها بەکارهێنانی زمانی کوردی و دوورکەوتنەوە لە زمانی بێگانە و داهێنانی نۆرم و شێوازێکی نوێ لە ناوەرۆکی شیعردا، کە ڕەنگدانەوەی بارودۆخ و ژینگە کۆمەڵایەتییەکەی کەتواری کۆمەڵی کوردی ئەو سەردەمە بوو، پێویستی بە هاتنەکایەی شێوازێکی نوێ بوو لەگەڵ بارودۆخەکەدا بگونجێت.

پاش ئەوەش لە ساڵانی (١٩٢٠-١٩٣٠) کۆمەڵێ شاعیر و ڕۆشنبیری بەتوانا وەکو (شێخ نوری و گۆران و پیرەمێرد و ڕەشید نەجیب) درێژەیان بەم شێوازە نوێیەدا، چونکە لەو بارودۆخەدا شیعری کلاسیکی بەهەمان ناوەرۆکەوە نەیدەتوانی تینوێتی شاعیران و وەرگرەکانیان بشکێنێت چینێکی نوێ دەرکەوتن، کە تامەزرۆی گۆڕان ونوێبوونەوە بوون لەگەڵ تەوژمە نوێیەکانی ئەو سەردەمەی وڵاتە دراوسێیەکان و ڕۆژهەڵاتی ناوەراست بەگشتی، شاعیران گەڕانەوە بۆ ئەدەبی فۆلکلۆر و میللی و بەکارهێنانی فەرهەنگی زمانی کوردی و هاندان و بزواندنی هەستی نەتەوایەتی و سۆزی نیشتمانپەروەری وەکو